



Олександр ЖУРАВЕЛЬ ©
доктор філософії в галузі права
(Дніпровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

МЕЖІ ЗАСТОСУВАННЯ ФІЗИЧНОЇ СИЛИ ПОЛІЦЕЙСЬКИМИ ЩОДО ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ ОСІБ

У статті висвітлено актуальні проблеми визначення меж допустимого застосування фізичної сили поліцейськими щодо окремих категорій осіб, зокрема представників вразливих груп населення, проаналізовано правові підстави, умови та принципи такого поліцейського заходу примусу, а також окреслено критерії пропорційності, необхідності й гуманності під час реалізації поліцейських повноважень.

Ключові слова: застосування сили, фізичний вплив, правове регулювання, рівень застосування сили, рівень опору.

Постановка проблеми. Конституційне проголошення людини, як найвищої соціальної цінності, верховенства прав і свобод людини визначає стратегічним пріоритетом для нашої держави захист прав і свобод людини. У будь-якій демократичній та правовій державі, на шлях якої із здобуття незалежності у 1991 р. стала наша держава, правоохоронці неминуче стикаються із ситуаціями, що вимагають застосування сили для захисту конституційних прав і свобод людини, протидії злочинності, а також забезпечення публічної безпеки та громадського порядку. З огляду на принцип, закріплений у ч. 2 ст. 19 Основного Закону, який зобов'язує органи державної влади та їх посадових осіб діяти виключно на підставі, в межах повноважень, у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, застосування сили повинно відповідати цим вимогам [3].

Правоохоронці в рамках виконання владних повноважень зобов'язані діяти з урахуванням принципу поваги до життя, честі та гідності людини.

Водночас у практичній діяльності часто виникають випадки, коли використання ними фізичного впливу стає предметом дискусій стосовно правомірності, обґрунтованості та пропорційності таких дій.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблематика застосування фізичної сили правоохоронцями щодо окремих категорій осіб досліджувалася багатьма науковцями. Зокрема, у науковій літературі увага приділяється питанням правових підстав застосування сили, гарантіям дотримання прав людини, категоріям осіб, які потребують особливого захисту. Серед сучасних вчених, що займалися вивченням цього питання, є: Ю. Ірха, О. Бочек, В. Мацько, Д. Анісімов, Ю. Пайда та інші.

Мета статті полягає у здійсненні теоретико-правового аналізу меж застосування заходів фізичної сили поліцейськими щодо окремих категорій осіб, зокрема тих, які належать до вразливих груп населення. А також визначити правові підстави, умови та принципи допустимості такого впливу, окреслити критерії пропорційності, необхідності й гуманності під час реалізації поліцейських повноважень.

Вклад основного матеріалу. За останні 34 роки з моменту проголошення незалежності Україна пройшла значну відстань на шляху до правової, демократичної, європейської країни. На цьому шляху визначальним є узгодженість національного законодавства з міжнародними стандартами та принципами щодо дотримання прав людини.

Аналіз нормативно-правової бази, що регулює питання застосування такого поліцейського заходу, як «застосування сили», дає можливість стверджувати, що вона є

ієрархічно впорядкованою, має юридичну визначеність, передбачає належні механізми контролю за законністю та складається з Конституції України, Законів України, підзаконних нормативно-правових актів та міжнародно-правових актів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

З огляду на постійне зростання суспільної уваги до питань дотримання прав людини під час виконання правоохоронних функцій важливим є науковий аналіз саме меж допустимості застосування фізичної сили щодо осіб, які належать до вразливих категорій. Такі особи потребують особливого захисту від можливих зловживань владними повноваженнями, що узгоджується з міжнародними стандартами, зокрема із положеннями Конвенції ООН проти катувань, Європейської конвенції з прав людини [2] та Кодексу поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку [4] та іншими міжнародними нормативно-правовими актами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Законодавець визначає поняття «фізичний вплив», як один із видів поліцейських заходів примусу, що полягає у «застосуванні будь-якої фізичної сили, а також спеціальних прийомів боротьби з метою припинення протиправних дій правопорушників» (таке визначення закріплено у статті 42 Закону України «Про Національну поліцію») [6]. Також слід зазначити, що цим же законом чітко регламентовано порядок та підстави застосування заходів примусу.

Зокрема, у вищевказаному законі, а саме у статті 44, законодавець наділяє поліцейського повноваженнями: «застосовувати фізичну силу, у тому числі спеціальні прийоми боротьби (рукопашного бою), для забезпечення особистої безпеки або/та безпеки інших осіб, припинення правопорушення, затримання особи, яка вчинила правопорушення, якщо застосування інших поліцейських заходів не забезпечує виконання поліцейським повноважень, покладених на нього законом».

Водночас Закон передбачає категорії осіб, до яких застосування фізичної сили заборонено. До них законодавець відносить: «Жінок з явними ознаками вагітності, малолітніх осіб з явними ознаками обмежених можливостей або старості», винятком можуть бути лише випадки «Учинення ними збройного чи групового нападу, учинення збройного опору поліцейському, що загрожує життю і здоров'ю інших осіб або поліцейських, якщо відбити такий напад або опір іншими способами і засобами неможливо» [6].

На нашу думку, процес прийняття рішення поліцейським щодо доцільності застосування заходів фізичного сили має оціночний характер, оскільки на практиці неможливо чітко передбачити всі ситуації, у яких може виникнути необхідність застосування фізичної сили. Рішення про доцільність, пропорційність і межі такого впливу поліцейський приймає на власний розсуд, виходячи з конкретних обставин події, рівня загрози життю чи здоров'ю людей, поведінки правопорушника та можливостей використання альтернативних заходів.

Практика показує, що законні вимоги та дії поліцейського іноді зустрічають опір з боку правопорушника. Опір може проявлятися як вербально, так і фізично і спрямований на те, щоб уникнути або перешкодити виконанню законних вимог поліцейського. У зв'язку з цим поліцейському надано право застосовувати силу для припинення опору або для забезпечення власної безпеки та безпеки інших осіб. Рішення щодо рівня застосування сили приймається безпосередньо поліцейським у кожній конкретній ситуації. Зазвичай час для прийняття правильного рішення дуже обмежений.

Слід зазначити, що відповідно до норм Закону України «Про Національну поліцію» застосування фізичної сили до окремих категорій осіб є можливим виключно у разі загрози життю і здоров'ю інших осіб або поліцейського [6]. До прикладу, вчинення збройного опору чи групового нападу на поліцейського, складають ситуацію, що характеризує рівень опору – «активна агресія», водночас саме така ситуація надає підстави поліцейському для застосування більш суворих заходів примусу, таких, як «застосування спеціальних засобів» або «застосування вогнепальної зброї», в зазначеній ситуації може бути неефективним обмежитися тільки застосуванням фізичної сили.

Отже, підстави для застосування фізичної сили до окремих категорій осіб різні. У ситуації, коли застосування сили для одних осіб є правомірним та необхідним – для окремих категорій буде протилежним.

Візьмемо до прикладу ситуацію, коли особа з явними ознаками інвалідності порушує громадський порядок (нецензурна лайка в громадських місцях, образливе чіпляння до громадян, інші дії, що порушують спокій громадян), та на вимогу

правоохоронців припинити такі дії вона їх ігнорує. В такій ситуації поліцейські зобов'язані припинити правопорушення. Водночас порівняно до звичайної категорії осіб, коли поліцейські в подібній ситуації можуть застосувати фізичну силу та прийоми затримання щодо особи, яка відмовляється припинити правопорушення, то до особи з явним ознаками інвалідності такі дії будуть неправомірними. Одразу виникає запитання: «як поліцейські повинні діяти в подібній ситуації, як припинити правопорушення, не порушивши вимог законодавства та принципів моралі?».

Сьогодні ця проблема набуває особливої актуальності, оскільки в умовах діючого правового режиму воєнного стану та після завершення війни кількість осіб з інвалідністю значно збільшиться. Також неможливо не звернути увагу на той факт, що все більше в нашому суспільстві осіб з інвалідністю, які мають психічні вади, такі, як ПТСР, дисперсія, тривожні стани та інші, отримані внаслідок участі у бойових діях.

Водночас, окрім правомірності застосування фізичної сили, слід враховувати моральний та етичний аспекти. В медіапросторі постійно з'являється інформація, як поліцейські застосовують фізичну силу до ветеранів – осіб, котрі брали участь у захисті нашої Батьківщини, які мають інвалідність та/або психічні розлади після повернення до цивільного життя. Подібні ситуації викликають значний резонанс в суспільстві, оскільки стосуються не тільки правомірності, але й моралі. Так, нещодавно у медіа поширилася ситуація, коли у Подільському районі Києва поліція жорстко затримала чоловіка з протезом ноги. Словесний конфлікт між ветераном війни та поліцейським швидко переріс у штовханину. Один із правоохоронців отримав легкий удар і у відповідь прийомом кинув людину з інвалідністю на дорогу [7].

Важливим є те, що законодавець не визначає, які саме фізичні прийоми боротьби можуть застосовувати поліцейські, та не надає визначення поняттям: «рукопашного бою» та «спеціальних прийомів боротьби», що надає можливість їх довільно тлумачити та застосовувати. Поліцейські, застосовуючи фізичну силу, мають право обирати будь-який бойовий вид спорту: самбо; дзюдо; бокс; тощо. А отже, прийняття рішення про те, який саме прийом боротьби або рукопашного бою застосувати до особи в тій чи іншій ситуації, як вище зазначалося, носить оціночний характер та приймається на власний розсуд поліцейського, враховуючи конкретні фізичні та психологічні особливості особи.

В цьому контексті слід зазначити, що для ефективного виконання службових завдань, пов'язаних із застосуваннями сили, поліцейські повинні володіти високим рівнем фізичної підготовки та мати практичні навички у різних видах спорту, особливо тих, що пов'язані з боротьбою або рукопашним боєм [1, с. 270].

Основне завдання поліції в подібних випадках полягає не лише у припиненні протиправних дій, а й у мінімізації шкоди та запобіганні ескалації конфлікту, особливо коли дії правопорушника зумовлені станом здоров'я чи обмеженими можливостями.

Також слушною, на наш погляд, є думка вченого Юрія Пайди, який зазначає, що обставини, в яких правоохоронець застосовує заходи примусу, поділяються на два види: відносно сприятливі та несприятливі. Також дослідник доходить висновку, що «межі заподіяння шкоди працівником правоохоронного органу під час застосування заходів примусу повинні бути співмірними з двома чинниками: по-перше, з потенціалом небезпеки, що загрожує правоохоронюваним інтересам (правовою підставою), по-друге, з тією обстановкою, в якій опинився суб'єкт застосування примусу під час усунення зазначеної небезпеки (фактичною підставою)» [5, с. 94].

Висновки. Отже, аналізуючи вищевикладене, вважаємо, що рішення про застосування фізичної сили, якого саме прийому рукопашного бою чи боротьби, у тій чи іншій ситуації, щодо вразливих категорій осіб, у передбачених законодавством випадках повинно прийматися правоохоронцем, виходячи з конкретних обставин, враховуючи конкретні фізичні та психологічні властивості особи, що загрожують охоронюваним, правом, благам, рівню загрози правоохоронцю та/або іншим особам, повинно мати як правову підставу, так і фактичне підґрунтя, та заподіяти мінімальну шкоду, яка є дійсно необхідною та достатньою для досягнення мети такого заходу. Обираючи, який саме захід фізичного впливу застосувати до особи, правоохоронець повинен керуватися закріпленими на конституційному рівні принципом верховенства гідності життя та здоров'я людини.

З метою попередження випадків неправомірного застосування фізичної сили вважаємо за необхідне запропонувати розробити методичні рекомендації для поліцейських, в яких будуть міститися вказівки, пропозиції та поради щодо того, як діяти в ситуаціях, коли правоохоронець стикається з необхідністю припинення

правопорушення, що вчиняється з боку вразливих груп населення, до яких застосування заходів примусу з метою здійснення владних повноважень буде неправомірним та/або негуманним в порівнянні зі звичайними громадянами.

Важливо, що такі громадяни не є проблемою для нашого суспільства. Кожна людина рівна у своїх правах та свободах, кожен має право на повагу до його честі та гідності. Тому наша держава вже сьогодні повинна захистити таких осіб та попередити дії з боку правоохоронців, які можуть порушити конституційні права цих громадян.

Список використаних джерел

1. Анісімов Д. О. Застосування фізичної сили як складова особистої безпеки поліцейського: шляхи вдосконалення. *Молодий вчений*. 2020. № 2 (78). С. 270–272. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-2-78-59>.

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. Ратифікована Законом України від 17.07.1997. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

3. Конституція України : офіц. текст. Київ : КМ, 2015. 98 с.

4. Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб від 23.07.1996. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_788#Text.

5. Пайда Ю. Застосування примусу правоохоронними органами України: окремі аспекти. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 3 (112). С. 94–101. DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2021-3-94-101>.

1. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_788#Text.

2. У Києві поліцейські повалили на землю ветерана війни з протезом ноги. *Київ24news*. URL : <https://kyiv24.news/news/u-kyievi-policejski-povalyly-na-zemlyu-veterana-vijny-z-prtezom-nogy>.

References

1. Anisimov, D. O. (2020) Zastosuvannia fizychnoi syly yak skladova osobystoi bezpeky politseiskoho: shliakhy vdoskonalennia [Use of physical force as a component of police officer's personal safety: ways of improvement]. *Molodyi vchenyi*. № 2 (78), pp. 270–272. URL : <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-2-78-59>. [in Ukr.].

2. Konventsia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms] vid 04.11.1950. Ratyfikovana Zakonom Ukrainy vid 17.07.1997. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. [in Ukr.].

3. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] : ofits. tekst. Kyiv : КМ, 2015. 98 s. [in Ukr.].

4. Mizhnarodnyi kodeks povedinky derzhavnykh posadovykh osib [International Code of Conduct for Public Officials] vid 23.07.1996. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_788#Text. [in Ukr.].

5. Paida, Yu. (2021) Zastosuvannia prymusu pravookhoronnymy orhanamy Ukrainy: okremi aspekty [Use of coercion by Ukrainian law enforcement authorities: certain aspects]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vntrishnykh sprav*. № 3 (112), pp. 94–101. DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2021-3-94-101> [in Ukr.].

6. Pro Natsionalnu politsiiu [On the National Police] : Zakon Ukrainy vid 02.07.2015. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_788#Text. [in Ukr.].

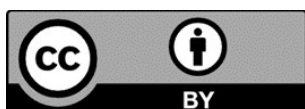
7. U Kyievi politseiski povalyly na zemliu veterana viiny z protezom nohy [In Kyiv, police officers knocked to the ground a war veteran with a leg prosthesis]. *Kyiv24news*. URL : <https://kyiv24.news/news/u-kyievi-policejski-povalyly-na-zemlyu-veterana-vijny-z-prtezom-nogy>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksandr Zhuravel. Boundaries of the use of physical force by police officers against certain categories of individuals. The article highlights current issues in defining the limits of permissible use of physical force by police officers against certain categories of persons, in particular members of vulnerable groups of the population. It analyzes the legal grounds, conditions, and principles of such police coercive measures, and outlines the criteria of proportionality, necessity, and humanity in the exercise of police powers.

It is concluded that the decision to use physical force, which method of hand-to-hand combat or struggle, in a particular situation, regarding vulnerable categories of persons, in cases provided for by law, should be made by a law enforcement officer, based on specific circumstances, taking into account the specific physical and psychological properties of the person threatening the protected, rights, benefits, level of threat to the law enforcement officer and/or other persons, should have both a legal basis and a factual basis, and cause minimal harm that is truly necessary and sufficient to achieve the goal of such a measure. When choosing which measure of physical influence to apply to a person, a law enforcement officer should be guided by the constitutionally enshrined principle of the supremacy of human dignity and health.

Key words: use of force, physical impact, legal regulation, level of force application, level of resistance.



Надійшла до редакції: 03.12.2025

Прийнято до друку після рецензування: 12.12.2025

Опубліковано: 31.12.2025